INGLIZ TILIDA O‘QISH KO‘NIKMASINING TARKIBIY KOMPONENTLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Qobilova Kamola Azamat qizi, Termiz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
e-mail: qobilovakamola474@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining tarkibiy komponentlari hamda uni bosqichma-bosqich rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. O‘qish chet tilini egallash jarayonidagi asosiy nutq faoliyati turlaridan biri sifatida qaralib, uning shakllanishi fonetik, leksik, grammatik, semantik, kognitiv, strategik va kommunikativ komponentlarning o‘zaro integratsiyasiga asoslanishi asoslab berilgan. Shuningdek, ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayoni tayyorgarlik, boshlang‘ich idrok, mazmunni anglash, tahliliy-kognitiv qayta ishlash va mustaqil-kommunikativ qo‘llash bosqichlariga ajratilgan. Har bir bosqich uchun samarali metod va mashq turlari tavsiya etilgan. Maqolada o‘qish strategiyalaridan foydalanish, kontekst asosida ma’noni aniqlash, asosiy va ikkilamchi axborotni farqlash, inferensiya qilish hamda matnni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarining ahamiyati ham ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: ingliz tili, o‘qish ko‘nikmasi, o‘qib tushunish, fonetik komponent, leksik komponent, grammatik komponent, semantik komponent, kognitiv komponent, o‘qish strategiyalari, matn, chet tilini o‘qitish.

STRUCTURAL COMPONENTS OF ENGLISH READING SKILLS AND STAGES OF THEIR DEVELOPMENT

Abstract. This article examines the structural components of reading skills in English and the stages of their systematic development. Reading is considered one of the fundamental types of speech activity in foreign language learning, and its development is based on the integration of phonological, lexical, grammatical, semantic, cognitive, strategic, and communicative components. The article proposes a gradual model for developing English reading skills, including preparatory, initial perception, comprehension, analytical-cognitive processing, and independent communicative application stages. Appropriate methods and types of exercises are suggested for each stage. Particular attention is paid to reading strategies, contextual meaning construction, identification of main and supporting information, inferencing, and critical interpretation of texts. The study emphasizes that effective reading instruction should move from lower-level decoding processes towards higher-level comprehension and independent interpretation.

Keywords: English language, reading skills, reading comprehension, phonological component, lexical component, grammatical component, semantic component, cognitive component, reading strategies, text, foreign language teaching.

СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЭТАПЫ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются структурные компоненты навыков чтения на английском языке и этапы их планомерного формирования. Чтение считается одним из основных видов речевой деятельности при изучении иностранного языка, а его развитие базируется на интеграции фонологического, лексического, грамматического, семантического, когнитивного, стратегического и коммуникативного компонентов. Предлагается поэтапная модель формирования навыков чтения на английском языке, включающая стадии подготовки, первичного восприятия, понимания, аналитико-когнитивной обработки и самостоятельного коммуникативного применения. Для каждого этапа рекомендованы соответствующие методы и виды упражнений. Особое внимание уделяется стратегиям чтения, построению смысла с опорой на контекст, выделению основной и вспомогательной информации, извлечению информации, не выраженной эксплицитно (выводам), а также критическому осмыслению текстов. В работе подчеркивается, что эффективное обучение чтению должно осуществляться в направлении от процессов декодирования низкого уровня к пониманию и самостоятельной интерпретации текста на более высоком уровне.

Ключевые слова: английский язык, навыки чтения, понимание прочитанного, фонологический компонент, лексический компонент, грамматический компонент, семантический компонент, когнитивный компонент, стратегии чтения, текст, обучение иностранному языку.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida ingliz tilini bilish zamonaviy ta’lim va kasbiy faoliyatning muhim shartlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, ingliz tilidagi ilmiy, akademik, professional va elektron resurslarning keng tarqalishi o‘quvchilarda samarali o‘qish ko‘nikmasini shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratishni talab etmoqda.

O‘qish insonning yozma nutqni idrok etishi, uni dekodlashi, mazmunini anglash, mavjud bilimlari bilan bog‘lashi va muayyan kommunikativ maqsad asosida undan foydalanishini ta’minlovchi murakkab psixolingvistik jarayondir. Shu sababli chet tilini o‘qitishda o‘qish ko‘nikmasini faqatgina matndagi so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish yoki tarjima qilish qobiliyati sifatida talqin qilish yetarli emas.

O‘qish jarayonida o‘quvchi grafik belgilarni tanib olish bilan bir qatorda ularning fonologik va leksik birliklarini ajratadi, grammatik munosabatlarni aniqlaydi, gaplar o‘rtasidagi semantik aloqalarni tushunadi, matnning umumiy mazmunini shakllantiradi va muallif tomonidan bevosita ifodalanmagan axborotni ham kontekst asosida anglaydi.

Shu nuqtayi nazardan, ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining tarkibiy komponentlarini aniqlash hamda uning rivojlanish bosqichlarini metodik jihatdan asoslash chet tilini o‘qitish metodikasining dolzarb masalalaridan biridir.

Tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining tarkibiy komponentlarini tizimlashtirish va uni bosqichma-bosqich rivojlantirishning metodik modelini ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining mohiyatini aniqlash;

o‘qish ko‘nikmasining asosiy tarkibiy komponentlarini tasniflash;

har bir komponentning o‘qib tushunish jarayonidagi funksiyasini ochib berish;

o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish bosqichlarini aniqlash;

har bir bosqichga mos metod va mashq turlarini belgilash;

o‘quvchilarning mustaqil va strategik o‘qish faoliyatini rivojlantirish yo‘llarini asoslash.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, pedagogik va metodik adabiyotlarni o‘rganish, tizimlashtirish hamda modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

O‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayonini tizimli tashkil etish uchun uning komponentlari o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqildi. Bunda o‘qishning quyi darajadagi jarayonlari, ya’ni grafik belgilarni tanib olish va dekodlashdan tortib, yuqori darajadagi kognitiv jarayonlar — xulosa chiqarish, baholash va tanqidiy talqinigacha bo‘lgan bosqichlar hisobga olindi.

Ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasi ko‘p komponentli tuzilishga ega bo‘lib, uning samarali shakllanishi bir nechta bilim va ko‘nikmalarning integratsiyasini talab qiladi.

1. Fonologik-grafik komponent

Fonologik-grafik komponent yozma belgilarni tanib olish va ularni tegishli tovush birliklari bilan bog‘lash qobiliyatini ifodalaydi. Ayniqsa, ingliz tilini boshlang‘ich bosqichda o‘rganayotgan o‘quvchilar uchun harf va tovush o‘rtasidagi munosabatlarni anglash muhim ahamiyatga ega.

Ingliz tilidagi grafik va fonologik tizimning murakkabligi sababli o‘quvchi bir xil harf yoki harf birikmasining turli fonetik qiymatga ega bo‘lishini o‘zlashtirishi kerak.

Mazkur komponentni rivojlantirish uchun:

phonics mashqlari;

harf va tovushni moslashtirish;

so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratish;

minimal juftliklar;

ovoz chiqarib o‘qish;

yangi so‘zlarni fonetik tahlil qilish

kabi mashqlardan foydalanish mumkin.

2. Leksik komponent

Leksik komponent o‘quvchining matndagi so‘zlarni tanib olish, ularning ma’nosini aniqlash va kontekstga mos ravishda talqin qilish qobiliyatini qamrab oladi.

O‘qish jarayonida har bir noma’lum so‘zni lug‘atdan izlash samarali strategiya hisoblanmaydi. Yuqori darajadagi o‘qish ko‘nikmasiga ega o‘quvchi so‘z ma’nosini uning kontekstdagi qo‘llanilishi, morfologik tarkibi va boshqa so‘zlar bilan munosabati asosida taxmin qila oladi.

Shuning uchun o‘qish jarayonida context clues, word families, synonym-antonym, collocation va semantic mapping kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Grammatik komponent gap va matn tarkibidagi grammatik birliklarning funksional ma’nosini anglash bilan bog‘liq.

O‘quvchi grammatik shakllarni shunchaki qoidalar asosida aniqlash bilan cheklanmay, ularning matn mazmunini shakllantirishdagi rolini ham tushunishi kerak. Masalan, zamon shakllari voqealarning vaqt munosabatlarini, modal fe’llar munosabat va ehtimollikni, bog‘lovchilar esa matndagi mantiqiy aloqalarni ifodalashi mumkin.

Grammatik komponentni rivojlantirish uchun gaplarni qayta tuzish, bog‘lovchi vositalarni aniqlash, gap mazmunini kontekst asosida izohlash va grammatik shakllarning matndagi funksiyasini tahlil qilish mashqlaridan foydalanish mumkin.

Semantik komponent o‘qilgan birliklar va gaplarning ma’nosini anglash hamda ularni yaxlit mazmuniy tizimga birlashtirishni nazarda tutadi.

O‘quvchi alohida gaplarning ma’nosini tushunish bilan bir qatorda ularning o‘zaro bog‘liqligini ham aniqlashi lozim. Bunda asosiy g‘oya, mavzu, muallifning maqsadi, sabab-oqibat munosabatlari va matnning mantiqiy rivojlanishini aniqlash muhimdir.

Kognitiv komponent o‘qish jarayonida oldingi bilimlarni faollashtirish, ma’lumotni taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarish va yangi bilim bilan bog‘lash jarayonlarini qamrab oladi.

Masalan, o‘quvchi matnni o‘qishdan oldin uning sarlavhasiga qarab mazmunni taxmin qiladi. O‘qish jarayonida ushbu taxminlarini tekshiradi va o‘qib bo‘lgach, matndan olingan ma’lumotlar asosida xulosa chiqaradi.

Strategik komponent o‘quvchining o‘qish maqsadiga mos strategiyani mustaqil tanlay olishi bilan tavsiflanadi.

Ingliz tilini o‘qitishda quyidagi o‘qish strategiyalaridan foydalanish muhim:

skimming — matnning umumiy mazmunini tezda aniqlash;

scanning — muayyan ma’lumotni tez topish;

intensive reading — matnni chuqur o‘rganish;

extensive reading — katta hajmdagi matnlarni umumiy mazmunni anglash maqsadida o‘qish;

predicting — mazmunni oldindan taxmin qilish;

inferring — bevosita berilmagan ma’noni anglash;

summarizing — asosiy mazmunni umumlashtirish.

Strategik komponent rivojlangan o‘quvchi barcha matnlarni bir xil usulda o‘qimaydi, balki o‘qish maqsadiga qarab tegishli strategiyani tanlaydi.

Kommunikativ komponent o‘qilgan axborotdan keyingi nutq faoliyatida foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. O‘quvchi matnni o‘qib, undagi ma’lumotni

muhokama qilish, savollarga javob berish, o‘z fikrini bildirish yoki yozma topshiriqni bajarishda qo‘llay olishi kerak.

Shunday qilib, o‘qish jarayoni boshqa nutq faoliyati turlari — gapirish, yozish, tinglab tushunish bilan integratsiyalashadi.

O‘qish ko‘nikmasini samarali rivojlantirish izchil va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim. Mazkur jarayonni quyidagi besh bosqich asosida tashkil etish mumkin.

1-bosqich. Tayyorgarlik bosqichi

Ushbu bosqichda o‘quvchining mavzu bo‘yicha mavjud bilimlari faollashtiriladi va yangi matnni o‘qishga psixologik hamda lingvistik tayyorgarlik yaratiladi.

Asosiy mashqlar:

sarlavha asosida mazmunni taxmin qilish;

rasmlar asosida suhbat;

kalit so‘zlar bilan ishlash;

mavzu bo‘yicha brainstorming;

yangi so‘zlarni oldindan o‘rganish.

2-bosqich. Birlamchi idrok etish bosqichi

Bu bosqichda o‘quvchi matnni birinchi marta o‘qib, uning umumiy mazmunini aniqlaydi.

Bu yerda skimming strategiyasi samarali hisoblanadi. O‘quvchi har bir so‘zni tarjima qilishga emas, balki matnning mavzusi va asosiy g‘oyasini aniqlashga e’tibor qaratadi.

3-bosqich. Mazmunni chuqur anglash bosqichi

Mazkur bosqichda matndagi asosiy va ikkilamchi ma’lumotlar, sabab-oqibat munosabatlari, muhim faktlar va muallifning fikrlari aniqlanadi.

Bu bosqich uchun:

comprehension questions;

true/false;

matching;

gap filling;

multiple choice;

information transfer

kabi mashqlar samarali hisoblanadi.

4-bosqich. Tahliliy-kognitiv bosqich

Bu bosqichda o‘quvchi matnni oddiy tushunishdan yuqoriroq darajaga ko‘tarilib, undagi ma’lumotni tahlil qiladi va baholaydi.

O‘quvchilarga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin:

muallifning pozitsiyasini aniqlash;

yashirin ma’noni topish;

sabab va oqibatni ajratish;

fakt va fikrni farqlash;

matn qismlarini taqqoslash;

muallif fikriga munosabat bildirish.

Aynan shu bosqichda inferencing, critical reading va evaluating strategiyalari shakllantiriladi.

5-bosqich. Mustaqil-kommunikativ qo‘llash bosqichi

Yakuniy bosqichda o‘quvchi o‘qish strategiyalaridan mustaqil foydalanishi va o‘qilgan axborotni boshqa faoliyatlarda qo‘llashi kutiladi.

Masalan:

matnni qisqacha mazmunlash;

taqdimot tayyorlash;

munozarada qatnashish;

o‘qilgan material asosida esse yozish;

matn yuzasidan savollar tuzish;

muammoli vaziyatga yechim taklif qilish

kabi topshiriqlar bajariladi.

O‘QISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK MODELI

Ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayonini quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish mumkin:

Motivatsiya → Tayyorlash → O ‘qish → Tushunish → Tahlil → Strategik qayta ishlash → Kommunikativ qo ‘llash → Refleksiya

Mazkur modelda o‘qish passiv qabul qilish jarayoni emas, balki faol kognitiv-kommunikativ faoliyat sifatida qaraladi.

Bosqich Asosiy maqsad Yetakchi faoliyat Tavsiya etiladigan strategiya

Tayyorgarlik Mavzuga kirish Bashorat qilish, brainstorming Predicting

Birlamchi o‘qish Umumiy mazmunni anglash Tez o‘qish Skimming

Chuqur o‘qish Aniq axborotni topish Savol-javob, tahlil Scanning

Kognitiv tahlil Yashirin mazmunni anglash Taqqoslash, xulosa Inferring

Mustaqil qo‘llash Olingan axborotdan foydalanish Munozara, yozish, taqdimot Summarizing, evaluating

O‘quvchilarning ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasini baholashda faqat o‘qish tezligi yoki talaffuzning to‘g‘riligiga asoslanish yetarli emas. Kompleks baholash quyidagi mezonlarni qamrab olishi mumkin:

Aniqlik – so‘z va gaplarni to‘g‘ri o‘qish.

Tezlik – matnni maqbul sur’atda o‘qish.

Leksik tushunish – so‘zlarning kontekstual ma’nosini anglash.

Mazmuniy tushunish – asosiy va ikkilamchi axborotni ajratish.

Inferensiya – yashirin yoki bevosita berilmagan ma’noni aniqlash.

Strategik kompetensiya – tegishli o‘qish strategiyasini tanlash.

Tanqidiy tahlil – muallif pozitsiyasi va axborotga baho berish.

Kommunikativ qo‘llash – o‘qilgan materialdan keyingi nutq faoliyatida foydalanish.

Shu asosda o‘qish ko‘nikmasining rivojlanish darajalarini quyi, o‘rta va yuqori darajalarga ajratish mumkin.

Quyi darajada o‘quvchi alohida so‘z va sodda gaplarni o‘qiydi, ammo matn mazmunini to‘liq anglashda qiyinchiliklarga duch keladi.

O‘rta darajada o‘quvchi matnning asosiy mazmunini anglaydi, kerakli ma’lumotni topadi va kontekst asosida ayrim noma’lum birliklarning ma’nosini aniqlay oladi.

Yuqori darajada esa o‘quvchi matnni mustaqil tahlil qiladi, xulosa chiqaradi, yashirin mazmunni anglaydi, muallif pozitsiyasini baholaydi va o‘qilgan axborotni yangi kommunikativ vaziyatlarda qo‘llaydi.

Ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishda asosiy metodik muammo o‘quvchilarni so‘zma-so‘z tarjima qilishga haddan tashqari bog‘lab qo‘ymaslikdan iborat. So‘zma-so‘z tarjima matnning umumiy mazmunini anglash jarayonini sekinlashtirishi va o‘quvchining mustaqil o‘qish strategiyalaridan foydalanish imkoniyatini kamaytirishi mumkin.

Shu sababli zamonaviy metodik yondashuvlarda o‘quvchini meaning-focused reading, ya’ni mazmunni anglashga yo‘naltirilgan o‘qishga o‘rgatish muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, o‘qish jarayonida matnning murakkablik darajasi o‘quvchining til darajasiga mos bo‘lishi lozim. Juda murakkab matnlar motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin, haddan tashqari sodda matnlar esa rivojlanish uchun yetarli kognitiv chaqiriq bermaydi.

Raqamli ta’lim muhitida esa elektron matnlar, interaktiv topshiriqlar, raqamli lug‘atlar va multimedia materiallaridan foydalanish o‘qish faoliyatini yanada diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Biroq texnologiya o‘qishning maqsadi emas, balki o‘quvchining matnni anglash, tahlil qilish va mustaqil o‘qish strategiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qo‘llanishi kerak.

Xulosa. Ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasi murakkab, ko‘p komponentli va bosqichma-bosqich shakllanadigan nutq faoliyati turi hisoblanadi. Uning samarali rivojlanishi fonologik-grafik, leksik, grammatik, semantik, kognitiv, strategik va kommunikativ komponentlarning o‘zaro integratsiyasini talab qiladi.

O‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishni tayyorgarlik, birlamchi idrok etish, chuqur anglash, tahliliy-kognitiv qayta ishlash va mustaqil-kommunikativ qo‘llash bosqichlari asosida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Mazkur bosqichlarning har birida o‘quvchining yosh va til darajasi, matnning murakkabligi hamda kommunikativ maqsad hisobga olinishi kerak. Ayniqsa, skimming, scanning, predicting, inferring, summarizing va critical reading kabi strategiyalarni izchil shakllantirish o‘quvchining mustaqil o‘qish faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, ingliz tilida o‘qishni o‘rgatish jarayonida asosiy e’tibor faqat texnik o‘qish malakasini shakllantirishga emas, balki o‘quvchining matnni anglash, tahlil qilish, baholash va o‘qilgan axborotni yangi kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, N. J. (2008). Metacognition and Good Language Learners. In C. Griffiths (Ed.), Lessons from Good Language Learners. Cambridge University Press.

2. Brown, H. D. (2007). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Pearson Education.

3. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge University Press.

4. Carrell, P. L., Devine, J., & Eskey, D. E. (Eds.). (1988). Interactive Approaches to Second Language Reading. Cambridge University Press.

5. Day, R. R., & Bamford, J. (1998). Extensive Reading in the Second Language Classroom. Cambridge University Press.

6. Grabe, W. (2009). Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge University Press.

7. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2011). Teaching and Researching Reading (2nd ed.). Pearson Education.

8. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching (4th ed.). Pearson Longman.

9. Hedge, T. (2000). Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford University Press.

10. Nation, I. S. P. (2009). Teaching ESL/EFL Reading and Writing. Routledge.